

ગુજરાતના જ્યોતિર્ધરો

અનેક વર્ષો પહેલાં મેં લખ્યું હતું કે ગુજરાત એક મહાવૃક્ષ છે; તેના મૂલમાં શ્રી કૃષ્ણનો કર્મયોગ છુપાયો છે; તેને દયાનંદ નેગાંધીજીની કુપરો લાગી છે. આ માત્ર એક ચિંત્રાત્મક વર્ણન નહોતું. જેમ હું વિચાર કરું છું તેમ ગુજરાતના સાતત્યનું મને ભાન થતું બંધ છે. એક ને અવિચોક્ત્ય ગુજરાત ભગતાં ને સ્વપ્નમાં-ઘણીવાર નજર આગળ રમી રહે છે. ને મને આ સાતત્યના મણ્ડકારુપ મહાત્માઓ એક હારમાં આવતા દેખાય છે.....

આ એક ખરાબ આદત થઈ ગઈ છે. આ મહાત્માઓની ંજનુ હાર ચોખ્ખી ને ચોખ્ખી દેખાતીજ બંધ છે;-દરેક જણ એક તેજસ્વી જ્યોતિ હાથમાં લઈ, એક પછી એક ભૂતકાલના અસ્પષ્ટ પ્રદેશ તરફ ધીમેધીમે ચાલ્યા બંધ છે; ને એ જ્યોતિનાં તેજ આછાં થઈ, ભેગાં મળી મારી ચારે તરફ વીંટાઈ રહેલાં છે; અને મારી પાછળ પણ એ બધાનો પ્રકાશ ક્ષિતિજ સુધી પ્રસરે છે. આ જ્યોતિઓની હારમાંથી પ્રગટેલો પ્રકાશ મારો પંથ ઉબળે એવી શ્રદ્ધાથી હું તેમાં ને તેમાં રહેવા મથું છું. એ પ્રકાશમાંજ મારાં ચક્રુઓ બોઈ શકે એવી મહેનત હું કરી રહું છું. ગુજરાતી સંસ્કાર ન મળે તો અંધ રહેવા હું પુશ છું.

આ જ્યોતિર્ધરો મારે મન માત્ર કલ્પના નથી-પણ સંભવ વીરો છે. તેમને હું કોઈને કોઈ રીતે મળ્યા કરું છું. તેમની સંભવતાનું રહસ્ય પારખવા મથું છું; તેમનો સંદેશ સાંભળવા ફાંફાં મારું છું; ને સંદેશ સંભળાય તો સંભળાવવા ઉત્સુક છું.... આ જ્યોતિર્ધરો ઘણીવાર એકજ રીતે દેખાયા કરે છે.... આ એક રીતમાં કે રહસ્ય રહ્યું હશે શું ?....

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

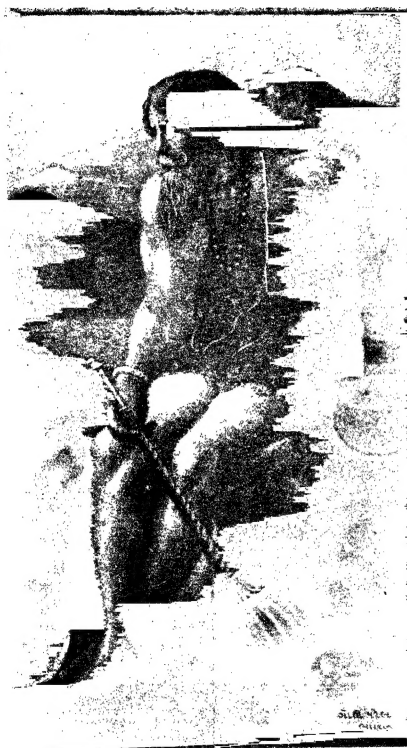
અનુક્રમાંક ૧૩૦૩૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યુગ્મત્વના નિધિ

વિષય ૭૨.૩૪૮-૦૮૪૫૨

—ભૂતકાલની અધકારમય ઉગતી ઉષામાં હું અંધવનૈ ભાર્ગવને ચાંદોદ સામે વંદ્ય પર્વત પર જોઉં છું. આશ્વનોએ હીધેલી અપૂર્વ યુવામાં જળહળતા સુનિ મુગ્ધ બનેલી સતિનો વિચાર કરતા ઈંદ્રને ડારી રહ્યા છે. એની આંખમાં ભયંકર દર્પ છે. માત્ર મંત્રાંશીજ એ મધવાને સોમ દેવા ખુશ છે. દેવાધિદેવનો તેને ડર નથી.





प्रत्यंत ने विकरात्र सादसाङ्गुन.

—અને જમહગ્ગીનો પ્રતાપી પુત્ર-ઈશ્વરના અવતાર સરખો-સંસ્કારી ને ઉચ્ચ વિનાશક ને સ્વછા-રામ કોઈવાર નક્ષત્રોના નિશ્ચલ સંકલ્પો કરતો જોઈ છું; અને કોઈવાર એકવીસવાર કરેલી નક્ષત્રોના ગર્વમાં આ કાર્તવીર્યના વિજેતાને શૂંપારકમાં વાસ કરી રહેલો હું જોઈ છું. સમારંગણોથી શ્રમિત થઈ યુદ્ધવિધાના પાઠો પઢાવતી, દેવા કે સમુદ્રને તીરે ઉભેલી પ્રચંડ, તેજસ્વી, સ્નાયુવાળી એકલી મૂર્તિનાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં અંખાં પડતાં તેજથી તરંગો નીહાળી રહેતાં નયનોમાં પણ સંસ્કાર ને શક્તિની વિજય ધજા દેખાય છે. એસીરીઆ ને મીસરનો પૈસો વહીલાવતી શુજરાતી પ્રજા એ તેજની ભવ્યતાની એથે ઝહ્યું છે. ને ભીષ્મ ને કર્ણ જેવા ઉછરતા, યુદ્ધાંકાંક્ષી યુવકો મહા-શુરની કીર્તિનાં સ્મરણોથી પોતાની માનવતા ઘડે છે. અને એના છત્ર નીચે આર્યાવર્તના સંસ્કારસ્વરૂપો દેવાતટને ઋચાઓથી ગજવે છે....

—તાપી નદીને તીરે આવેલા સુંદર આશ્રમમાં સૌમ્ય ને સત્યપ્રિય માર્કંડેય ઉભા છે: અનેક શિષ્યોને સંસ્કાર ને સત્યના આદેશો હેતા. તેના વિશાલ બાલ પર ઘાનહાસ-પુરાણનું જ્ઞાન ચમકે છે. હરિશ્ચંદ્ર જેવા રાજવીનાં ચરિત્રનું રહસ્ય શોધવા, શીખવવા તે મંડ્યા રહ્યા છે. આર્યાવર્તનું, ગંગાતીરનું, પરમવિશુદ્ધ મુનિઓનાં આશ્રમોનું વાતાવરણ તે યુજસાતમાં પ્રસારી રહ્યા છે.



वि. ड. पं. २५
१९८८

सौम्य ने सत्यप्रिय भाईडेय.

—અને મને દેવકીપરમાનંદ વાસુદેવ નજરે પડે છે; દેવોથીએ દેહીપ્રમાન
ને મદલોથી પણ મજબુત. એની આંખમાં હસમખોરીનાં ઉડાણને ઢાંકતાં ભુદ્રિનાં તેજ
ચમકે છે, ને વિલાસના તરંગો નાચે છે. શુજસતની તોફાની, વિલાસી, ને સુતસહી
પ્રભનો પ્રાણ; સમસ્ત ભારતને નચવતો—મગધ અને આસામને કંપાવતો—હસ્તિનાપુરના
સિંહાસન સાથે ખેલતો—પાર્થ કોપદીનો સહચાર સાધતો ને રુક્મણીના કોડ પુરતો
પિતાંબર દ્વારકાંની વૈભવભરી શેરીઓમાં વીચરતો હું જોઉં છું. એને જોવો એટલે આક-
ર્ષાવું—આકર્ષાવું એટલે પ્રણિપાત કરવો—પ્રણિપાત કરવો એટલે જીવનમુક્તિ પામવી....



દેવકીપરમાનંદ વાસુદેવ.

— અને પછી દેખાયા કરે છે મહા ક્ષત્રપ રુદ્રદામ; કાતંવીયંનાં છિન્નભિન્ન
થયેલાં સામ્રાજ્યનાં અંગોને ભેગાં કરી સજીવન કરતો વીર ને મુત્સહી; ઓક ને
ગુજરાતી સંસ્કારોને ભેળવતો મહા પરાક્રમી યોદ્ધો.....



મહાલક્ષ્મી ચરણમ.

—ને હશે—ભરવ્યની ભૂમિ કંપાવતો ધુવાંતો જવાળામુખી સમાન ઉચ્ચ ને
એકાગ્ર થોડો ચારે તરફ ભય પ્રસારતો જણાય છે.



ઉચ્ચ ને ઓછાચ થોડીયો દહો.

—અને કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા માધ પંડિત શ્રીમાળના સરોવરને તીરે અર્થ-
ગૌરવ ને પદ્મલાલિત્યનાં ગૂઢ રત્નો શોધતા શબ્દશ્રદ્ધાની સેવા કરતા, પંડિતાઇને સરસ
કરી રહ્યા છે. તેના અંતરમાં કાલિદાસની સ્પર્ધા કરવાની હોંસ છે. તેના હૃદયમાં અમર-
ત્વની આશા તે પોષે છે. અને પંડિતયુગના આ પ્રતિનિધિ ‘શિશુપાલવધ’ રચી
ગુજરાતનું ગૌરવ સ્થાપી રહ્યા છે.



કાવેશીમાં શ્રેષ્ઠ માધ પાંડિત.

—અને સોલંકીઓની મહત્તાનો સ્પષ્ટ મૂલરાજ પાટણને સિંહાસને જણાય છે. શ્રીમાળથી ને કલ્યાણથી સંસ્કારી બ્રાહ્મણોને ગુજરાતમાં આવવા નિમંત્રણ પાડવતા. એનાં વિશાલ ચક્ષુઓમાં શોભતાં રાષ્ટ્રવિધાતાનાં ગદ્ગદ તેજથી કચ્છ, સોરઠ ને લાટને ગુજરાતમાં સમાવવાનો પંથ ખોળતો, તે ‘ગુર્જરા’નો ડંકો આરે તરફ વગડાવવા આતુર છે; શાણપણ કે ભક્તિની ઝનુનમાં ‘જય સોમનાથ’ની વિજય ઘોષણા પ્રસારે છે....



સોલંકીઓની મહત્તાનો સ્વપ્ના મૂલરાજ.

—અને ભીમદેવ બાણાવદી, લોહી તરસી આંખે, ને ઘવાએલે. અંગે નિરાશ સેનાનો આશાવાન નાયક—યવનોને ડારતો સોમનાથ ભગવાનનું ગર્ભદ્વાર રક્ષતો ઉભો રહેતો દેખાય છે. પૂર્વજોના પૂજ્યદેવની પવિત્રતા સાચવવા તે મરણીએ થયો છે. એના હાથ થાક્યા છે,—પણ હામ થાકી નથી. એનું સેન્ય તુટ્યું છે; પણ શ્રદ્ધા ચળી નથી. સ્વતંત્ર ગુજરાતની મૂર્તિસભો તે મહામદ ગઝનવીના દારુણ દળને ડારતો ઉભો રહ્યો છે...



સ્વતંત્ર ગુજરાતની મૂર્તિસભો લીમદેવ બાણુવડી.

--અને કાર્તવીય સભા મહત્વાકાંક્ષી ને મહાક્ષત્રપ સભા દુર્ધર્ષ--અનેની કીર્તિની સ્પર્ધા કરતો પરમભટાર્ક જયસિંહ સિદ્ધરાજ મને નજરે ચઢે છે. વહેમી ને અનુની સોલંકી અવંતીને છતી સહસ્રલિંગને તીરે માલવરાજને ઢંડ આપતો, ને ચારે તરફ ઢાનાઇ ઢાખવતો હું જોઉં છું....ને શુજરાતના મહાપ્રતાપી નરવીરને સ્વતંત્ર શુજરાતને ગૌરવાન્વિત કરતો જોઈ હરખું છું...અજમેરથી કોલ્હાપુરને સિંધથી બુઢેલખંડ કુકકુટપ્પજનો ફરકતો ત્રાસ જોઈ હું ઊંચું આવે છે.



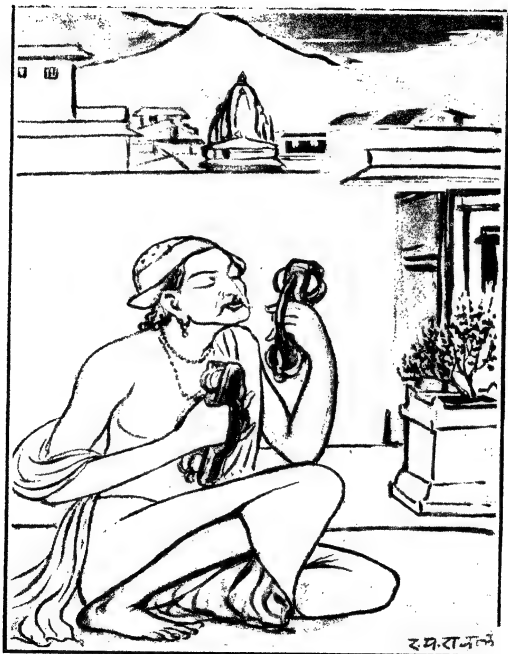
‘પરમભટ્ટાઈ જયસિંહ સિદ્ધરાજ.

—કાર્તવીર્યના આ મધ્યકાલીન અવતારની પાછળ આવતા જ્ઞાનીઓના મોર એવા કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય હાથમાં ઓઘો લઈ ચાલી આવે છે. એરીસ્ટોલથી વધારે સર્વશાહી યુદ્ધિનું તેજ તેના મુખ પર ચમકે છે. શંકરની સૂક્ષ્મદૃષ્ટિનું મગ્નુ તેનાં નયનો કરાવે છે; પાણિનિ ને મમ્મટની સ્પર્ધા કરવાની ઉત્કંઠા તેનું અંતરમાં છે. અને જીવન લાલસાઓ, તટપર ઉભેલાને સ્પર્શ્યા વિના સરિતાનાં તરંગો ત્યાં જાય તેમ આ અરાગીને સ્પર્શ્યા વિના ચાલી જાય છે. યુદ્ધની સુકુમાર અનુષાને બહલે તેનાં અંતરમાં તીવ્ર અહિંસાની ધુન લાગી છે; અને તેને પ્રસારવાને વ્યાયુચની કુટિલતા સેવવાથી ડરતા નથી. શુજરાતી યુદ્ધિની આ અદ્ભુત મૂર્તિ—શાંત ને વસ્થ નિશ્ચલતામાં મારા અંતરને કંપાવતી—ચાલી જાય છે; ને હું—પૂજ્યભાવ સ્પષ્ટ વાને સ્વસ્થ નહીં એવો—દિંગ થઈ જોઈ રહું છું.



कलिकाल सर्वज्ञ हेमचंद्राचार्य.

—ને કુલ્લક લાગતો નરસિંહ નાગર, તુટેલી ઝુંપડીને ઓટલે કીરતાલ લઇ અંતર વલોવતો દેખાય છે. તેની ભકિતની નજર વ્યોમમાં ઠરી છે. તેના અંતરમાં પ્રિયતમની વાટ પેખતી પ્રિયાની આતુરતા વચ્ચી છે. “વિઠલા” શબ્દ હૃદયભેદક ને આર્તસ્વરે તે અડધી મીચેલી આંખે ઉચ્ચારે છે; ને વિઠલાની વાટ જોતાં તેનાં રોમાંચ ખડાં થાય છે. તે કવિઓનો પણ કવિ છે. એક દેવી ભાવનાનો પ્રેમ તેણે સેવ્યો છે—ને તેને માટે તે ઘણું ઘણું સહે છે; અને તે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા જતાં તે સરસમાં સરસ સાહિત્ય ઉચ્ચારે છે. આ નિર્મલ પ્રેમને તે ભકિત કહે છે; ભિર્મિગીતો ને તે પદ કહે છે. પણ પ્રભુચીનો નટવર નરસિંહ ભકિતગાનમાં તલ્લીન બની, શુજરાતના પ્રભુચ રસનો પરાગ ઉરાડતો ગોપીવલ્લભ પાછળ ઘેલો બનીને ફરતો મને દેખાયા કરે છે. એને મન જગત એ પ્રભુચથી ભર્યો છે. એનો પ્રભુચ સૂક્ષ્મતમ ભાવના પર ચોંટ્યો છે. નિરંકુશ પ્રેમપદની સુકિત મેળવી તે કલ્પનાનાં વેકુંડમાં વીહરે છે; અને શુજરાતી હૃદયની એક મહા પ્રચંડ ભિર્મિની મને ઓળખ કરાવે છે.....



ભક્તકવિ નરસિંહ નાગર.

—ને ભટ પ્રેમાનંદ! એની માણુમાંથી ઉત્સાહ ને વીરતા રણકે છે; એન વાણીમાંથી ગુજરાતીનું માધુર્ય અર્થા કરે છે. એની મહત્વાકાંક્ષા ભગવાન વ્યાસ ધવાન છે-ગુજરાતીને સંસ્કૃતની સાહેલી બનાવવાની છે. દર રાતે, શિષ્યોમાં ને અકચિત્ સાંભળી રહેલા લોકવૃંદમાં તેનો પ્રચંડ અવાજ ગર્જે છે; ને નલ ને ધ્રુવ એની વાણીન અમૃતથી સજીવ બની ગુજરાતને ઘેલાં બનાવે છે....



ભટ્ટ પ્રેમાનંદ.

—વડતાલનો સંન્યાસી સ્વામીનારાયણ અધમને ઉદ્ધારતો ચારે દિશામાં વીચરે છે; ને લોકને સમાન તે સદાચરણી કરતો શુજ્જ્વલતી ભાવિ મહત્તાનો પાયો નાખે છે. સુધારકોનો શિરોમણી ધર્મનો પ્રભાવ પ્રસરે છે, ઉદ્ધારવા; બ્રાહ્મણનો પ્રતાપ વાપરે છે અધમોને ઉચ્ચ કરવા.....



સુધારકોનો શિરોમણી સંન્યાસી સ્વામીનારાયણ.

—અને દાદાભાઈ નવરોજી શાંત સરલ, ને ધાર્મિક જીવનની અપૂર્વતામાં
શોભતા વ્યવસ્થિત કૌતુહાલના પ્રણેતા-ને શાશ્વત્વ ભરી મુક્તહૃદીગીરીથી પરાધીનતા સંહારવા
તત્પર થએલા મહર્ષિને સ્વરાજ્યનો અમર મંત્ર ઉચ્ચારતા હું હેખું છું.....



મહાર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજી.

—ને રાષ્ટ્રવિધાતા ‘વેદદંત’કારકારી’ દયાનંદ-ગુજરાતના અનુપમ ને અણુમોલા જ્યોતિર્ધરને આર્યતાનો દિગ્વિજય કરતાં જોઉં છું. એની દૃષ્ટિ વિશ્વકર્માની છે; એના હૃદયમાં વનરાજની હામ છે; એના શબ્દમાં ધ્રુવાચની વિનાશકતા છે. કાર્ત્તવીર્યનો ઝનુની વિજયપ્રેમ બાણાવલી ભીમદેવની સચોટતા ને હેમચંદ્રની અકલ્પ્ય વિદ્વતાની ઝાંખી કરાવતા;—સંસ્કાર ભ કતની એકનિષ્ઠામાં પરશુથી વિયોગી થએલા પરશુરામ સમા;— ને વૈરાગ્યની ઉચ્ચ ને અસ્ખલિત સિદ્ધિમાં શુષ્કતા વીસરેલા તપોનિધિ હેમચંદ્રસૂરિસમાં આયવર્તને સજીવ કરવા અમૃત શોધતા પ્રતાપી ને બળ્ય મહર્ષિને ગુજરાતનો વિજયધ્વજ સિંધુતટે ફેપતા હું બાઉ છું.



राष्ट्रविधाता 'वेदटंकारकारी' दयानंद

—ને પછી આવે છે નર્મદા—નવા યુગના સંદેશ સમી જ્યોતિ ધરીને તે નિર્બલ છે; ધનહીન છે; અસ્વસ્થ છે. પણ તેની આંખમાં પ્રેરણા છે; તેના અંતમાં નવું ચેતન છે. તેની વાણીમાં વીરનો વિજ્ઞાપ છે. શુભશતને ફરી સરજવાની તેને હોંસ છે. ચેટે પાટા માંધી સાહિત્યને જીવનમાં નવો યુગ સ્થાપવાનાં સ્વપ્નાં રચતા તે દુધ ને પૌંચા આરોગવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે; અને તેના ઉછળતા અંતરમાંથી નીકળતો લાવા ચારે તરફ પ્રસરે છે—વિનાશ કરે છે—સર્જવે છે ને સર્જનકાર્યની સેનાને પ્રેરે છે.



वीर नर्भट्ट.

—ને જમશેદજી નસરવાનજી ટાટા ગુજરાતી સાહસના અર્વાચીન અવતાર ચારે તરફ નવો ઉદ્યોગ, ને નવા પ્રયોગો આરંભતા. તેનું હૃદય ચિંતાતુર છે. હિંદનું દારિદ્ર્ય જોઈ તે દુઃખી છે. તે ફેડવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ તે બેઠા છે; અને તે પ્રતિજ્ઞા પાર ઉતારવા ગુજરાતની વેપારવૃત્તિ કેળવવા તે મથે છે. પશ્ચિમો ને વણિકોના ઉત્સાહનો તે વારસ અમુદ્રોને શેરીઓ સમાન સરલ કરી રહ્યા છે.....



ગુજરાતી સાહસના અર્વાચીન અવતાર જમશેદ તાતા.

—ને ફીરોજશાહ મહેતા !—ગુજરાતમાં વ્યવસ્થિત સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધના આઘના-
નાયક-કેંગ્રેસ, કોરપોરેશન, ને યુનિવર્સિટીના ત્રિભુવનને ધારનાર; ગુજરાતી વ્યવહારિકતા
ને બહોર જીવનમાં ઉતારી અર્વાચીન પ્રગતિને સાધવા તત્પર થએલા આ નિર્જય વીરને
અદ્વિતીય સુતસહોને પકકાર કરતા હું જોઉં છું.....



અદિતીય સુન્સદી ફીરોજશાહ મેહતા.

—ને મહાત્માજી !—કોઈ પ્રાચીન ભગવાન અર્વાચીન સૃષ્ટિમાં ભુલા પડ્યા હોય એવા મહાન ને અપૂર્વ મોહનદાસ ગાંધી ! હિમચંદ્રસૂરિના વૈરાગ્યને હૃદયે ચંદ્રના સત્ય સાથે સંમિશ્રિત કરી;—દાદાભાઈની એકનિષ્ઠ સેવાવૃત્તિમાં દયાનંદની અનુની દેશદાઝ બેળાવી;—નરસિંહના વૈષ્ણવનો આદર્શ સેવી ને સ્વામીનારાયણને અધમોદારણ પ્રવૃત્તિમાં ઝાંખા કરી—આ નૈત્તમે તો માનવતા કેટલી ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચી શકે છે તેની કલ્પના કરવાની શક્તિ પણ આપણામાં રાખી નહીં. વાકપટુતામાં, ત્યાગમાં, દેશભક્તિમાં, સમભાવમાં, સુત્સદીપણામાં ને સત્યપ્રિયતામાં, એક અને અતુલ એવા ગુજરાતના આ અગ્રગણ્ય જ્યોતિર્ધરને અર્વાચીન યુગની દશે દિશા ઉજાળતા હું જોઉં છું. ખારડોલીમાં બેઠા બેઠા, રાષ્ટ્રીય બળવો કરવાના સંકલ્પ કરતા તે મને દેખાયાજ કરે છે. ચ્યવનથી નર્મદ સુધીનાં તેજ એના તેજમાં મળી બાવિનું ક્ષિતિજ આહ્વાદક પ્રકાશે દીપાવે છે.



એક અને અતુલ ગુજરાતના
અગ્રગણ્ય જ્યોતિર્ધર મહાત્મા ગાંધી.

